

verlichtingseuforie'. Inderdaad kan vanuit dit perspectief de betekenisverenging van huiselijkheid tot de intimiteit van de haard begrepen worden. Zelfs als deze huiselijkheid dan weer wordt uitvergroot tot nationale deugd, blijft het in wezen gaan om een bescheiden, ingekeerde eigenschap.

Krol presenteert het eigenlijke onderwerp van haar dissertatie overtuigend en haar boek is een belangrijke bijdrage aan de cultuurgeschiedenis van de vroege negentiende eeuw. Op enkele punten had ze het echter kunnen versterken. De tijdschriften (en hun anonieme critici) worden vrijwel niet geïntroduceerd, terwijl toch (eventueel op basis van het recente boek van Johannes) achtergrondinformatie wat zou hebben toegevoegd aan de kritieken; ook enige, desnoods 'verkennde', beschouwingen over de betekenis van het genootschapswezen voor haar onderwerp zouden niet hebben misstaan. Daarnaast zou het interessant zijn geweest uitvoeriger te horen op welke punten het beeld van de periode bijstelling verdient; daartoe zou dan de bestaande literatuur minder als autoriteit en meer als gesprekspartner hebben moeten dienen. Zodra de auteur zich buiten het haar vertrouwde materiaal begeeft, steunt ze echter graag op de autoriteit van neerlandici als haar promotor Van den Berg en Kloek en historici als Van Sas, Mijnhardt en Kossmann. Beide punten hebben wellicht te maken met de presentatie van het boek. Het boek draagt naar mijn smaak nog iets te veel het karakter van een onderzoeksverslag, tot in de aanduidingen van tijdschriften (in de hoofdttekst 'AVL', 'Ned Merc' en 'Ree') en hoofdstuktitels ('Voorverkenning', 'Toegevoegde beschouwing') toe. En het verbaast ietwat dat dit zo zorgvuldige onderzoek gepresenteerd wordt in een boek met meer dan een handvol drukfouten.

Henk te Velde

M. J. M. Dongelmans, J. M. H. J. Hemels, *Een Nijmeegse familie. Ondernemend en maatschappelijk bewogen. Vier generaties Dobbeltmann* (Nijmegen: [s. n.], 1996, 311 blz., f39,95, ISBN 90 9010170 5).

De spectaculaire stijging van de AEX-index gaat gepaard met een toenemende stroom van historische studies over Nederlandse ondernemingen en ondernemers. Deze worden aangeduid met 'corporate biography', een trendy Amerikaans begrip voor een oud genre. Het gaat immers nog steeds over de opkomst, bloei en eventueel de ondergang van een onderneming, kortom bedrijfsgeschiedenis. Naast professionele bedrijfshistorici zijn vooral 'onafhankelijke onderzoeksjournalisten' op dit terrein actief. In tegenstelling tot de jaren zeventig is er weer volop maatschappelijke belangstelling voor de grote mannen achter de economische groei. Vooral publicaties over nog levende ondernemers zoals Freddy Heineken en Albert Heijn gaan als zoete broodjes over de toonbank. Iets minder belangstelling is er voor ondernemers die er niet meer zijn zoals Henri Deterding en Anthony Fokker. Fokker, Heineken en Heijn zijn achternamen die de prestigieuze status van merknaam hebben verworven. Dat geldt ook voor de Nijmeegse zeepfabrikant Dobbeltmann. Het familiebedrijf als zodanig bestaat niet meer. Via de KZO/AKZO maakt de onderneming nu onderdeel uit van Sara Lee/Douwe Egberts. De merknaam is echter gebleven.

In *Een Nijmeegse familie* schetsen Hemels (hoogleraar communicatiewetenschap) en Dongelmans (historicus en freelance journalist) de geschiedenis van vier generaties Dobbeltmann. Hun verhaal begint in het tussen Keulen en Bonn gelegen Widdigh waar vermoedelijk omstreeks 1575 Godert Döbbeltmann werd geboren. De opeenvolgende generaties waren actief als wijnbouwers, wijnhandelaren en kooplieden. De stamvader van de Nijmeegse tak was

Johann Peter Dobbmann (1799-1880). In 1827 vestigde hij zich als handelaar in koloniale waren in de Waalstad. In 1854 kocht hij de failliete boedel van de in 1733 opgerichte zeepziederij Het Anker. Hiermee legde hij de basis voor een familieonderneming die zich tot 1968 — 114 jaren lang — zelfstandig wist te handhaven. Het bedrijf vormde tevens het fundament voor een grote diversiteit aan sociale en politiek-economische activiteiten van vier generaties Dobbmannen in en buiten Nijmegen. Zoon Theodoor (1830-1912) moderniseerde de zeepfabriek, verbeterde de kwaliteit van de producten en zette al zijn kaarten op harde zepen en toiletzeppen. Hij boekte grote successen met zeep die met rozengeur geparfumeerd was. Op latere leeftijd gaf Theodoor de voorkeur aan zijn sociale en politieke activiteiten.

In 1889 kreeg de derde generatie, in de persoon van Pierre Dobbmann (1862-1934), die al vanaf 1880 in het bedrijf werkzaam was, de leiding in handen. Onder Pierre sloeg het bedrijf, vanaf 1903 omgezet in een naamloze vennootschap, zijn vleugels uit. Pierre liet na de brand in 1895 een nieuwe fabriek bouwen en hij breidde het productassortiment opmerkelijk uit met zeepoeder, vloeibare zeep en shampoo. Pogingen om met export voet aan de grond te krijgen in het Verre Oosten mislukten. Succesvoller was Pierre, daarbij geholpen door het Algemeen Advertentiebureau A. DelaMar in Amsterdam, in het bedenken van nieuwe merkartikelen en nieuwe merknamen.

In 1928 nam Reinier (1902-) het roer over met aan zijn zijde zijn broers Nol en Piet. Samen met Wim Markus, de creatieve schrijftalents van Karl Sartory en met Marshallhulp kon Reinier gedurende veertig jaren met succes de zelfstandigheid van de familieonderneming handhaven. Uiteindelijk besloot Reinier in 1968 het familiebedrijf over te doen aan de Koninklijke Zout-Organon NV, de enige koper die bereid was de trots van Nijmegen — met garanties voor behoud van werkgelegenheid — na een overname in stand te houden.

Op de flaptekst melden de auteurs dat egodocumenten zoals dagboeken en brieven de basis vormen voor hun studie waarin 'anderhalve eeuw emoties worden blootgelegd' en die hun boek 'een warm menselijk karakter geven'. Het bevat een grote hoeveelheid informatie over de vele en diverse politieke, maatschappelijke en sociale activiteiten van vier generaties Dobbmann. Zonder uitzondering waren de Dobbmanns pleitbezorgers voor de katholieke zaak met politieke ambities. De gebruikte en geciteerde egodocumenten hebben echter hoofdzakelijk betrekking op het huiselijke wel en wee. De geschiedenis van de familieonderneming, eens Neerlands grootste zeepfabriek, blijft daardoor onderbelicht. Daarnaast hebben de auteurs gekozen voor een kroniekachtige benadering. Hierdoor worden veel interessante zaken wel aangestipt, maar deze zijn niet uitgewerkt of in een breder verband geplaatst. Dat geldt met name voor aspecten die inherent zijn aan familieondernemingen, zoals mogelijke tegenstellingen tussen bedrijfs- en familiebelangen, de opvolging, de financiering en het paternalistische personeelsbeleid.

Evenmin wordt de spanning tussen het leiding geven aan een familieonderneming en het toegeven aan politieke ambities voelbaar. Ook in andere opzichten wordt de nieuwsgierigheid van de in een bedrijfshistorie geïnteresseerde lezer niet gestild. Zo wordt er melding gemaakt van de langdurige handelsreizen van Johann Peter Dobbmann. De bestemming en het doel van die reizen blijven echter onbesproken. De kopieboeken, die doorgaans een schat aan informatie bevatten over het denken, doen en laten van een ondernemer, zijn niet geëxploiteerd.

Kortom: hoewel de geschiedenis van vier generaties Dobbmann zich daar uitstekend voor leende, is dit helaas geen 'corporate biography' geworden.

J. Jonker, *Merchants, bankers, middlemen. The Amsterdam money market during the first half of the 19th century* (Dissertatie Utrecht 1996, NEHA-series HI XXIV; Amsterdam: NEHA, 1996, 383 biz., ISBN 90 5742 001 5).

Joost Jonker heeft met zijn boek een hiaat in onze kennis van de structuur van Amsterdam als financieel centrum op een hoogst bevredigende manier opgevuld. Wij beschikken nu over een aaneensluitende reeks publicaties vanaf de tweede helft van de achttiende tot aan het begin van de twintigste eeuw. Dat Jonker dit onderwerp heeft gekozen, zal ons niet verbazen wanneer wij lezen dat hij geassisteerd heeft bij het onderzoek van Johan de Vries naar de geschiedenis van de Nederlandsche Bank. De Vries heeft immers met zijn fundamentele werk over de economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw de toon gezet voor het onderzoek naar de structuren en achtergronden van de Nederlandse economie.

Jonker heeft de uit de filmwereld bekende techniek van het 'inzoomen' op zijn onderwerp toegepast. In de eerste tien hoofdstukken geeft hij een overzicht van het proces van diepgaande heroriëntatie van de Amsterdamse economie in de eerste helft van de negentiende eeuw. Daarbij komt, naast een behandeling van de wetenschappelijke strijdpunten over deze periode, het verval tot ongeveer 1835 aan de orde. Nadien begon een herstel dankzij de Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) en de invoering van het cultuurstelsel, waardoor een centrale positie van Amsterdam voorkoloniale waren als suiker en koffie kunstmatig in het leven werd geroepen. Met forse steun van de regering kwamen ook de scheepsbouw en de met de koloniale handel verbonden trafieken van de grond, die door het gebruik van stoomkracht op hun beurt een machine-industrie instigeerden. Jonker wijst op het kunstmatige en betrekkelijk geïsoleerde van deze industriële ontwikkeling, die na het verdwijnen van de regeringssteun en door de inzet van liberalisatie van de handel na 1850 dan ook tot achteruitgang en vaak zelfs verval leidde.

Bij de behandeling van de wettelijke kaders waarbinnen het zakenleven zich bewoog, vestigt Jonker er de aandacht op dat het aantal naamloze vennootschappen in deze periode maar gering was. Hij schrijft dit toe aan de beperkte kapitaalbehoefte van de opgezette ondernemingen, die via de oprichting van een commanditaire vennootschap, met haar stille vennoten, gemakkelijk bevredigd kon worden. De NV's die er kwamen, hadden meestal geen beursnotering en hun aandelen werden buiten de beurs om verhandeld. Interessant is verder de constatering dat net als in de achttiende eeuw de goederen- en fondsenhandel niet gescheiden waren en meestal gecombineerd door de handelshuizen werden bedreven.

Jonker verdedigt de ondoorzichtige en kostenverhogende handelsgebruiken in Amsterdam met het argument dat het van zakelijk inzicht getuigde om in een periode van krimpende winstmarges zoveel mogelijk kosten op de klant te verhalen. Gezien de veel aantrekkelijker tariefstellingen in concurrerende havens komt de Amsterdamse houding eerder als onzakelijk en conservatief over. Ook in de nijverheidssector trachtte men door prijsafspraken bij een dalende vraag zijn aandeel veilig te stellen, waardoor binnen de bedrijfstak de modernisering werd vertraagd. Afgezien van de met de NHM en de Indische handel verbonden bedrijven kwam het merendeel van de Nederlandse nijverheid niet boven het ambachtelijke uit en werd er weinig gebruik gemaakt van stoomkracht.

Aan het slot van deel I van zijn boek betoogt Jonker dat de trage industrialisatie niet het gevolg was van conservatisme, maar van de ongunstige economische omstandigheden. Waarschijnlijk zijn beide factoren niet van elkaar te scheiden: voortdurende tegenslag bij alles wat ondernomen werd, leidde als vanzelf tot een hardnekkig vasthouden aan wat er nog overgebleven was.

In het tweede deel is de financiële markt zelf aan de beurt. Jonker onderscheidt hier de pu-